

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Румен Иванов Стаматов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научната степен „доктор“ в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки; професионално направление 3.2. Психология; докторска програма: Социална психология

автор: Тодор Бориславов Бонев

тема: „Социалнопсихологични и личностови фактори при различни форми на агресия сред ученици ”

1.Общо описание на представените материали

По избор от научното жури съм определен за негов член по процедурата за защита на дисертационен труд на тема „Социалнопсихологични и личностови фактори при различни форми на агресия сред ученици ” за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма: Социална психология. Автор на дисертационния труд е Тодор Бориславов Бонев – докторант към секция „Социална, трудова и консултативна психология“, департамент Психология към Институт за изследване на населението и човека към БАН. Представеният от Тодор Бориславов Бонев комплект материали е на хартиен носител и е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за приложението му и Правилника за развитие на академичния състав на БАН. Той включва всички необходими документи. Докторантът е приложил и съответните публикации.

2. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи.

Представеното дисертационно изследване е посветено на агресията и нейните прояви в училище и свидетелства за своята емпирична и теоретична ценност чрез обогатяване на знанията за траекториите на развитие на отделните видове агресия и на възможностите за нейното ограничаване.

Изследването очертава поле, в което агресивността е осмислена чрез социалните отношения, тематизирани чрез семейната, училищната и медийната среда. Резултатите от емпиричното изследване са поставени в контекста на вече съществуващите изследвания, което открива възможности за осмисляне на агресията в един разширен времеви контекст и за обособяване на устойчиви тенденции в нейните прояви, отчитайки влиянията на различните променливи.

3. Познаване на проблема

Докторантът се опитва обосновано да постигне целта на дисертационното изследване, както и преследваните задачи със съответните методи на теоретичното и емпиричното изследване. Теоретичният анализ е насочен към осмисляне на основния конструкт на изследването – агресията.

Проследени са всички класически и модерни подходи при концептуализирането на агресията и са очертани различните измерения на самата агресия. Представеният модел на агресията е изграден върху разграниченията предложени от Й. Зографова и обхваща поведенческите, когнитивните и социални измерения на конструкта. Подробното разглеждане на когнитивните присъствия в динамиката на агресията се превръща в основа и за изграждане на един от въпросниците при емпиричното изследване на агресията. Считам за изключително интересен опита за осмисляне на агресията чрез поставянето ѝ в контекста на моралността, която е разгледана чрез различните способности за оправдание и отдръпване от отговорността. Теоретичният анализ представя и обстоен преглед на влиянията на множество променливи – родителски стилове на социализиране, модели на родителско поведение, отношения с връстниците, потребност от принадлежност и откриване на своето място сред връстниците, себеутвърждаване, медийните модели на насилие, върху агресията. Теоретичният анализ е обогатен със задълбоченото представяне на отделните видове агресия и техните траектории на развитие, като са отбелязани възрастовите и половите различия.

Представеният модел на агресивността очертава рамката на емпиричното изследване и открива възможност за конструиране на модели на взаимодействие между отделните изследвани променливи. Считам, че въвеждането на моралността, изразена чрез различните прояви на морално неангажиране, като променлива при осмислянето на агресията за особено евристична, понеже очертава възможности за преосмисляне на мотивацията към ангажиране с агресивно поведение. Проследявайки емпиричните анализи бих искал да отбележа и ценността на много от откритията, свързани с проявите на отделните видове агресия във възрастов план и половите различия, на връзките между морална неангажираност и агресия и на нормативни вярвания и агресия.

4. Методика на изследването

Методиката отразява основния замисъл на изследването и на концептуалното му осмисляне. Изследването е осъществено чрез:

Скалата за оценка на агресивното поведение („The Aggression Questionnaire”) е публикувана през 1992 г. от А. Бъс и М. Пери. Вътрешната консистентност на скалата е много добра. Тя предоставя възможност да се сравняват три отделни компонента на агресията (Buss & Perry, 1992):

Инструментален компонент – действия, причиняващи физическо или психическо страдание. Физическата и вербалната агресия се интерпретират, като инструментален (моторен) компонент (по Калчев, 2005);

Афективен компонент – склонност на индивида да изпада в състояния на гняв (физиологична възбуда и подготовка за агресивни действия);

Когнитивен компонент – враждебност - негативизъм, озлобеност и чувство за преживяна несправедливост.

Инструментът е конструиран на базата на експлораторен факторен анализ, включващ 29 айтема и отговорите се дават с помощта на 5-степенна Ликъртова скала (Калчев, 2005). Методът се състои от 4-факторна структура: физическа агресия, вербална агресия, гняв и враждебност. Надеждността на въпросника е много добра. Алфа стойностите на Корнбах, по субскали са както следва: Физическа агресия: $\alpha=0.85$; Вербална агресия: $\alpha=0.72$; Гняв: $\alpha=0.83$; Враждебност: $\alpha=0.77$. Целият въпросник има $\alpha=0.89$.

Скалата за морална неангажираност (Moral disengagement scale)- създадена от А.Бандура през 1996 г., представлява осем механизма на освобождаване от морална ангажираност. Скалата измерва агресивността от малко по-различен ъгъл, което я прави отлично допълнение към други инструменти за изследване на агресията. Въпросникът може да измерва различен тип нехуманно и агресивно поведение и е многократно изпробван с ученици от начална и гимназиална възраст. Изследването използва българският превод на скалата, който (както и оригинала) съдържа 32 айтема и отговорите се дават с помощта на 5-степенна Ликъртова скала за съгласие-несъгласие. Преводът е на Й. Зографова, К. Ханчева и Пл. Калчев. Вътрешната съгласуваност на въпросника е $\alpha=0.90$, което показва добра надеждност.

Въпросник за изследване на агресията /авторски/, включващ 35 айтема (един от които е открит), като отговорите при въпроси 1-34 се дават отново с помощта на 5-степенна Ликъртова скала, а последният, 35-ти въпрос е открит. Инструментът съдържа 7 подскали:

- Инструментална агресия.
- Нормативни нагласи спрямо агресията.
- Неагресивни стратегии.
- Конкретни ситуации.
- Отношенията „учител-ученик“.
- Семейно влияние.
- Медийно влияние.

Вътрешната съгласуваност по подскали е: инструментална агресия = 0.71; нормативни нагласи спрямо агресията = 0.71; неагресивни стратегии = 0.72; конкретни ситуации = 0.76; отношения „учител-ученик“ = 0.71; семейно влияние = 0.51; медийно влияние = 0.67. За целия въпросник е $\alpha = 0.73$.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем 175 страници в основния текст, който включва 54 таблици, 24 фигури и 3 приложения. Структурата включва увод като въведение в изследователската тема, три глави, изводи и обобщения, заключение, използвана литература и приложения. Библиографията е със 188 заглавия - 149 на кирилица, 39 на латиница. Самото изследване е структурирано в две части – теоретична, която представя основните концепти, около които се изгражда изследването, и емпирична, която е представена от цели, задачи, хипотези, инструменти на изследването с подробно описание на психометричните характеристики и различните анализи, в контекста на формулираните хипотези. Представените анализи и изводи са представителни за усилията на докторанта и подкрепят верификацията на получените резултати.

6. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

За оценката на едно дисертационно изследване могат да се приемат следните критерии:

-новост – собствен принос при решаването на изследователския проблем;

-научна ерудиция, изразена в обективността и коректността на представените идеи и възгледи при теоретичното разглеждане на темата и при обзора на литературните изследвания, както и в подбора на методиките и анализа на емпиричните данни;

-подробно описание на методиките на изследването и на техните психометрични характеристики;

-коректно представяне на емпиричните данни като се използват статистически методи и анализи на резултатите;

-авторови приноси и препоръки, относно използването на резултатите от научните изследвания.

Приносите на Тодор Бориславов Бонев са съдържателно обобщени и отговарят на проведеното изследване. Като цяло бих искал да отбележа следните положителни моменти:

-Представен е модел на агресията, основан на интегриране на социалнокогнитивния подход и моралния подход /тематизиран чрез моралната неангажираност/ и на емпиричните открития от изследването. Моделът е

апробиран в училищна среда сред 6-ти, 8-ми, 10-ти класове, което създава и възможност да се проследи развитието на агресивността.

-Установени са прояви на агресията между учениците по пол и възраст. Посредством получените от емпиричното изследване резултати са установени и анализирани някои от причините, водещи до агресията в училищна среда, както и последствията от нея и влиянието, което оказва върху социалнопсихологическия климат в училище. Поставени в контекста на съществуващите изследвания върху агресията във времето, резултатите от представеното изследване обогатяват разбирането за проявите на агресията по измеренията пол и възраст, както и за траекториите на развитие на отделните видове агресия.

-Установени са актуални тенденции и социалнопсихологически особености на агресията и агресивното поведение в училище, посредством анализ на когнитивните особености в процесите на възникването и проявяването му, както и последствията от него.

-Емпиричното изследване препотвърждава ефективността на въпросниците за изследването на агресията в техните български адаптации - (Въпросника за агресията на А.Бъс и Б.Пери и Скалата за морална неангажираност на А.Бандура).

Считам за особено интересен принос анализа върху отношенията между моралната неангажираност и нагласите към агресивното поведение. Интерпретирани по-задълбочено, в полето на самите разбирания върху агресивността, тези нагласи очертават контекст за различни обяснения на моралната неангажираност. Това би обогатило значително разбирането за моралните измерения на агресивността и за начините на влияние на медийното насилие върху поддържаните вярвания върху ефективността на агресията при решаването на различните проблеми.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Представените публикации са 2 и са изцяло в темата на дисертационния труд.

9. Лично участие на докторанта

Тодор Бориславов Бонев е реализирал самостоятелно цялото дисертационно изследване. Текстът, получените резултати и приноси са негово лично дело.

10. Автореферат

Авторефератът съдържа основните постановки в дисертационния труд, резултатите и техния анализ. Считаю, че е адекватен на дисертационния труд и обективно отразява теоретичните анализи и основните резултати, представени в съдържанието на изследването.

11. Лични впечатления

Бих искал да отбележа, че Тодор Бориславов Бонев притежава задълбочени познания в изследваната област, съчетани с отговорност и с оригинален подход към емпиричното разглеждане на темата, което обогатява разбиранията върху динамиката на агресията.

12. Препоръки за бъдещо използване

Предлагам основният текст на дисертацията да се разшири, като се наблегне върху отношенията между когнитивните и моралните аспекти на агресията.

Заклучение

Дисертационният труд показва, че докторантът Тодор Бориславов Бонев притежава задълбочени познания по темата на дисертацията. Смятам, че кандидатът отговаря на условията и реда за присъждане на образователната и научната степен „доктор” по Закона за развитие на академичния състав в Република България, ППЗРАС, Правилника за развитие на академичния състав на БАН. След изтъкнатите аргументи, както и на цялостната положителна оценка за извършеното дисертационно изследване, предлагам на научното жури да гласува положително и да присъди образователната и научна степен „доктор” на Тодор Бориславов Бонев, за което давам и своя утвърдителен вот.

04.05. 2019 г.

Изготвил рецензията:

/проф. Румен Стаматов/